

## PRZESTRZEŃ WIEJSKA MAŁOPOLSKI I JEJ ZMIANY POD WPLYWEM FUNDUSZY EUROPEJSKICH

### RURAL AREAS AND THEIR CHANGES IN MAŁOPOLSKA UNDER SAPARD FOUNDS INFLUENCE

**Zarys treści:** W ostatnich latach nastąpiło wyraźne przyspieszenie procesu różnicowania funkcjonalnego obszarów wiejskich Małopolski. Widoczna jest zwłaszcza postępująca suburbanizacja środkowej części regionu, związanej z Krakowem, gdzie wzrasta szybko działalność pozarolnicza i rozwija się nowe budownictwo indywidualne. Umacnia się też turystyka na obszarach górskich Karpat (Podhale, Beskid Sądecki). Bardzo istotne dla tych zmian są fundusze pochodzące z różnych programów pomocowych Unii Europejskiej skierowane na wieś i do gospodarstw rolnych.

**Outline of content:** In recent years there was a significant acceleration in the process of functional differentiation of rural areas of Malopolska. Suburbanization of the middle part of region connected with Kraków is especially noticeable, non-agricultural activities as well as individual building sector increase there significantly. Tourism on the mountain areas of Karpat empowers (Podhale, Beskid Sądecki). Very significant for these changes are the funds coming from different help programmes of the European Union, directed to villages and agricultural holdings.

**Słowa kluczowe:** Małopolska, region, funkcje społeczno-gospodarcze, pomoc Unii Europejskiej, fundusze SAPARD, infrastruktura techniczna

**Key words:** Małopolska, region, social and economic functions, help of European Union, SAPARD funds, technical infrastructure

Przestrzeń wiejska Małopolski, będąca przedmiotem niniejszego opracowania jest wyjątkowo silnie zróżnicowana tak pod względem funkcjonalnym, jak i społeczno-gospodarczym oraz przyrodniczym. Wynika to z kilku powodów, spośród których wyjątkowo jest tu ważne środowisko naturalne, wywierające bardzo silny wpływ na wykształcone układy lokalnej gospodarki (*Województwo...* 2003). W historycznym kontekście procesów kształtujących Małopolskę najwyraźniej uwidoczniły się następujące cechy tego środowiska: obecność na północy regionu dużego kompleksu bardzo dobrych gleb z jednej strony oraz występowanie w różnych jego miejscach położonych na zachodzie, cennych surowców mineralnych (węgiel, ruda cynku i ołowiu, skał budowlanych), spośród których część eksploatowano już od średniowiecza. Stały się one podstawą powstania tzw. zachodniokrakowskiego okręgu przemysłowego. Już od wieku XIX, a zwłaszcza obecnie, bardzo ważny dla kształtowania funkcji znacznych części Małopolski, położonych na jej południowych krańcach i obejmujących Karpaty i Pogórze, jest rozwój różnych form turystyki. Te naturalne układy przestrzenno-funkcjonalne pozostawały zawsze pod silnym wpływem Krakowa, jako głównego w tej części Polski, centrum produkcyjno-

usługowego, a także wielkiego rynku zbytu na produkty rolne. Z położeniem miasta w regionie wiążą się główne szlaki komunikacyjne i jego strefy oddziaływania w zakresie rynku pracy, usług oraz zaopatrzenia w artykuły rolno-spożywcze.

Współczesną Małopolskę dzieli się najczęściej na trzy regiony funkcjonalne, pokrywające się z występującymi tu krainami geograficznymi, tj. Wyżyną Małopolską doliną Wisły i Kotliną Oświęcimską oraz Karpatami (*Województwo...* 2003). Każdy z tych regionów charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego. W ostatnim czasie bardzo różna jest też w nich dynamika zmian w stosunkach ekonomicznych, w procesach społecznych oraz w postawach mieszkańców wobec nowych zjawisk, takich jak przedsiębiorczość, konkurencyjność, bezrobocie, gospodarka rynkowa, a także aktywność władz lokalnych w pozyskiwaniu środków na rozwój miast i wsi, w szczególności pochodzących z różnych programów pomocowych Unii Europejskiej.

W niniejszej pracy starano się zwrócić uwagę na kilka zjawisk społeczno-gospodarczych związanych z obszarami wiejskimi Małopolski. Zagadnienia te wydają się bardzo interesujące ze względu na ruralizację tego regionu, która nie prowadzi jednak do umacniania jego cechy „wiejskości”, lecz przeciwnie - do wyraźnej suburbanizacji wielu obszarów. Obok tego procesu, obserwowanego w szczególności w dolinie Wisły i w Kotlinie Oświęcimskiej, widoczna jest dalsza przemiana funkcjonalna obszarów górskich, włączających się w kształtowanie europejskich ośrodków rekreacji i wypoczynku. Można też mówić, że na północy regionu umacnia się funkcja żywicielska obszarów wiejskich, jednak o wyspecjalizowanym profilu, związanym nie tylko z potrzebami Krakowa i jego zurbanizowanej strefy, ale także ośrodków turystycznych Karpat oraz miast Górnego Śląska.

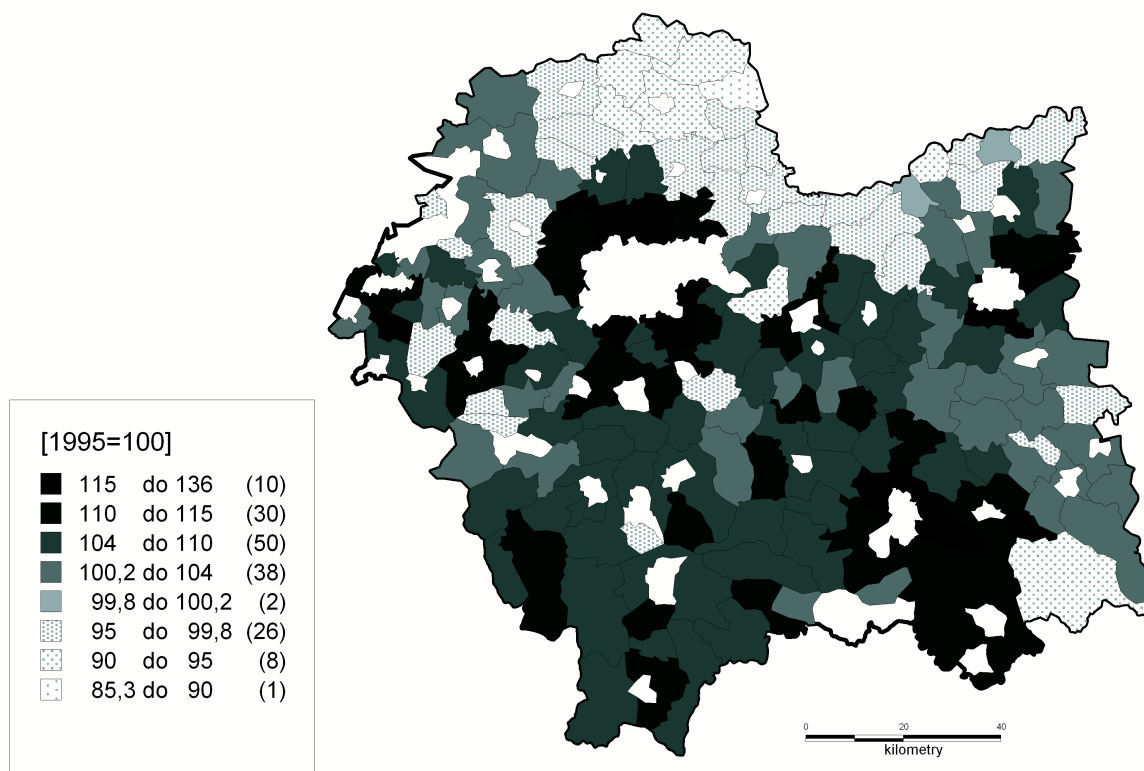
Powyższe procesy są w dużym stopniu powiązane z unijnymi funduszami europejskimi, z których można już od kilkunastu lat współfinansować różne potrzeby lokalne i regionalne. W pracy wychodzimy z założenia, że fundusze te miały istotne znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich Małopolski.

### **Cechy społeczne przestrzeni wiejskiej**

W 2007 roku w woj. małopolskim mieszkało prawie 3280 tys. osób, z czego nieznaczną większość stanowiła ludność wiejska. Jest interesujące, że już od dłuższego czasu obszary te wykazują dosyć wysoką dynamikę przyrostu zaludnienia, ale zróżnicowaną przestrzennie, mieszczącą się w wartościach skrajnie niskich i skrajnie wysokich w porównaniu do innych

obszarów Polski. W całym 12-leciu, obejmującym okres 1995-2007, liczba mieszkańców wsi Małopolski wzrosła z 1578 tys. do prawie 1674 tys. tj. jest o 6,1%. W rezultacie jej udział w ogólnej liczbie mieszkańców regionu powiększył się o prawie 1% i wynosi obecnie 50,6%.

Mimo wspomnianych wcześniej różnic, wzrost zaludnienia był na obszarach wiejskich Małopolski procesem dominującym i został odnotowany w 128 gminach miejsko-wiejskich i wiejskich, tzn. w 77% ich ogólnej liczby (ryc. 1). Z długookresowej analizy zmian w zaludnieniu regionu wynika, że po roku 1990 został tu zahamowany proces wzrostu liczby ludności w miastach, natomiast nie zmieniła się wyraźniej przestrzenna dynamika zaludnienia na obszarach wiejskich. Problem jest o tyle interesujący, że obecnie dynamika ta jest kształtowana przez inne, niż dawniej procesy. Przykładowo można podać, że w okresie Polski Ludowej, obszary wysokiej dynamiki zaludnienia pokrywały się ze strefami najintensywniejszych dojazdów do pracy, do miast regionu, w tym szczególnie do Krakowa, Tarnowa i ośrodków przemysłowych usytuowanych na zachodzie województwa (Chrzanowa, Trzebini, Jaworzna). Obecnie, kiedy dojazdy są znacznie mniejsze, nadal w zapleczach wiejskich tych miast przyrost ludności jest największy, bo są one atrakcyjne do zamieszkania i prowadzenia różnej działalności produkcyjno-usługowej.



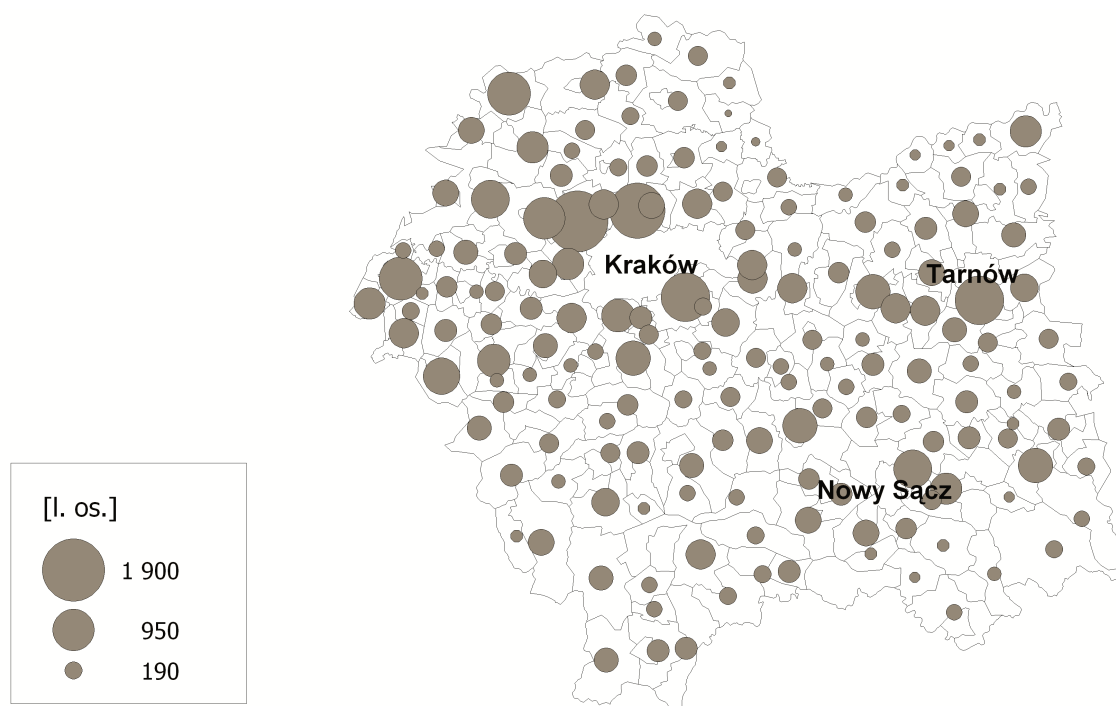
Ryc. 1. Zmiany w liczbie ludności w gminach wiejskich Małopolski w latach 1995-2007 (źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS)

Jak się okazuje wszystkie 10 gmin, w których w latach 1995-2007 zanotowano największe przyrosty liczby mieszkańców (od 15 do 36%) sąsiaduje bezpośrednio z miastami. Najwięcej, takich gmin znajduje się blisko Krakowa, a pozostałe Nowego Sącza i Tarnowa oraz innych miast. Na ogół do tych gmin, o najwyższych wskaźnikach dynamiki ludności, przylegają jednostki, które także odnotowały duże przyrosty zaludnienia. Liczba ich ludności zwiększała się głównie wskutek napływu. Natomiast wyróżniająca się na tle obszarów z rozwojem liczby ludności Sądecczyzna, zawdzięcza tą sytuację zarówno napływowi, jak i znacznemu przyrostowi naturalnemu. Napływ dominował w miejscowościach bezpośrednio sąsiadujących z Nowym Sączem (Górz, Uliszak 2004), natomiast na obrzeżach Kotliny Sądeckiej większe znacznie miał przyrost naturalny.

Trwałym regresem zaludnienia, obserwowanym tutaj od lat 60. XX wieku, cechuje się prawie cała, rolnicza północ Małopolski (Prochownik 1964). W kilku gminach tego obszaru, należących głównie do powiatu miechowskiego, ubytki zaludnienia dochodziły w badanych latach, nawet do 15%. Ogółem na 37 gmin, które miały w latach 1995-2007 spadki liczby ludności, aż 25 znajduje się w omawianej, północnej części województwa. Wszystkie gminy o regresywnym typie zmian liczyły w roku 2007 około 268 tys. mieszkańców i w stosunku do roku 1995 ich zaludnienie spadło o ponad 9,5 tys. osób. Z kolei w gminach rozwojowych mieszkało nieco ponad 1406 tys. i było to o 105 tys. więcej niż w połowie lat dziewięćdziesiątych.

Charakteryzowane procesy rozwoju zaludnienia mają kluczowe znaczenie dla kształtowania w przestrzeni wiejskiej Małopolski szeroko rozumianych zmian strukturalnych społeczeństwa i gospodarki. Wpływają przede wszystkim na różnicowanie możliwości włączenia tych obszarów w procesy modernizacyjne kraju, prowadzące do kształtowania społeczeństwa innowacyjnego i przedsiębiorczego. W tym zakresie wymienione wcześniej obszary o wysokiej dynamice ludności mają wyraźną przewagę nad terenami depresyjnymi w rozwoju zaludnienia. Grupują więcej ludności młodej, dobrze wykształconej i przedsiębiorczej. Spośród tych cech mieszkańców wsi największe różnice dotyczą poziomu wykształcenia. W gminach wiejskich, o wysokiej dynamice zaludnienia, o dużym napływie, udział osób z wykształceniem wyższym przekracza z reguły 10%, gdy na wskazanych wcześniej obszarach regresywnych, spada nierzadko poniżej 2%. Dopiero obecność w danej miejscowości większej liczby osób dobrze wykształconych, umożliwia powstanie grupy liderów zdolnych wiele zmienić w tradycyjnych zachowaniach mieszkańców. Takie ich skupienia (ryc. 2) istnieją już w pasie gmin położonych wzdłuż ciągu komunikacyjnego zachód-wschód (Trzebina-Kraków-Brzesko-Tarnów) oraz wokół miast (szczególnie Krakowa). Jednak są tylko 4 gminy (Tarnów, Zielonki, Wieliczka i Zabierzów),

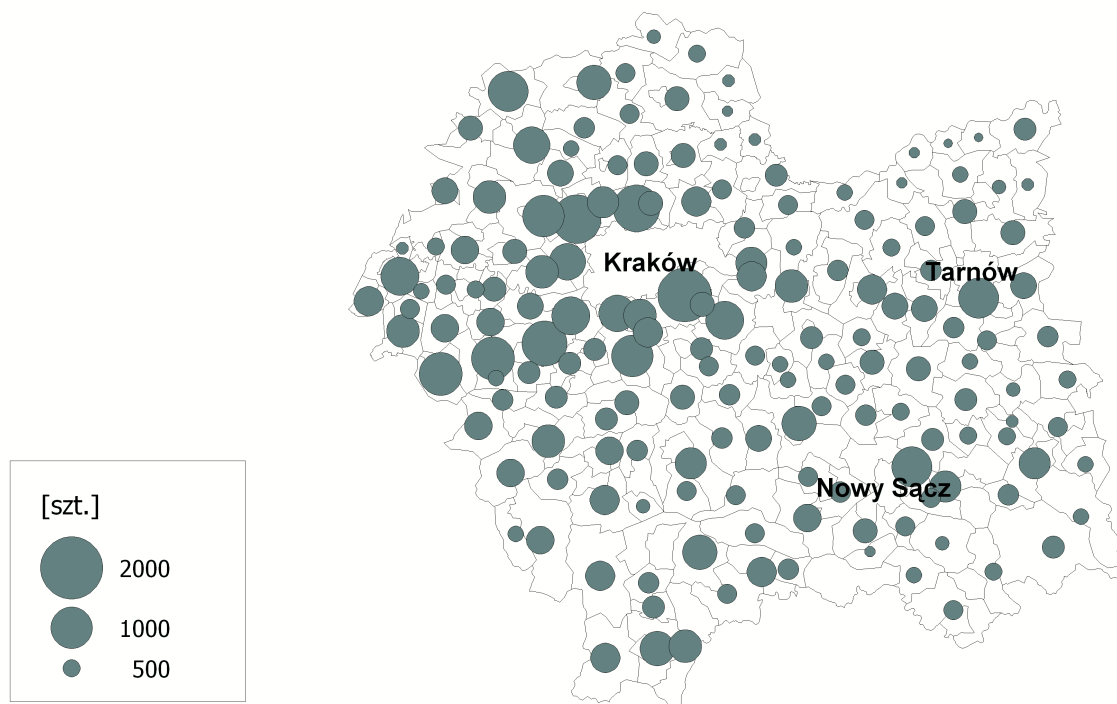
w których w roku 2002 było powyżej 1200 osób z wyższym wykształceniem. W pozostałej większości gmin sytuacja jest wyraźnie gorsza, szczególnie na Pogórzu Karpackim i w Karpatach oraz na wspomnianych wcześniej terenach rolniczych powiatu miechowskiego i proszowickiego. Tutaj dodatkowym problemem społecznym są wysokie wskaźniki udziału osób starych przekraczające w wielu gminach 20%.



Ryc. 2. Liczba osób z wyższym wykształceniem w gminach wiejskich Małopolski w roku 2002 (źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego 2002)

Zarówno wykształcenie, jak i wskaźniki udziału osób starych wpływają wyraźnie na przedsiębiorczość mieszkańców i ich skłonność do podejmowania działalności gospodarczej na własny rachunek. Można ją identyfikować przede wszystkim na podstawie liczby działających przedsiębiorstw (zarejestrowanych w systemie REGON). Jest ona bardzo różna w analizowanych gminach Małopolski i w przeliczeniu na 1000 mieszkańców waha się od ponad 110 do poniżej 30. W wielu z nich, zwłaszcza w miejscowościach gminnych, funkcjonują już duże skupienia różnych firm produkcyjnych i usługowych, o profilu charakterystycznym dla miast. Ich największa koncentracja występuje w strefie podkrakowskiej i w zachodniej części Małopolski (ryc. 3). Są one podstawowym składnikiem lokalnej ekonomii, świadczącym o znacznym przekształceniu profilu gospodarczego wsi.

W strefach o niskiej urbanizacji (głównie tereny na wschód od linii Miechów-Nowy Targ) i o słabo funkcjonujących powiązaniach gospodarczych z Krakowem, Tarnowem i Nowym Sączem, podmiotów gospodarczych jest mało. Ponadto ich działalność nie wykracza poza lokalne potrzeby mieszkańców.



Ryc. 3. Liczba podmiotów w rejestrze REGON w gminach wiejskich Małopolski w 2007 (źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS)

Niezależnie od wskazanych wcześniej przyczyn, osłabiających aktywność gospodarczą ludności, związanych z wykształceniem i udziałem osób starych, dosyć istotne znaczenie ma też duże rozdrobnienie sieci osadniczej (przeważają wsie do 300 mieszkańców), cechujące rolnicze obszary Małopolski, położone na jej północnych krańcach.

### Zróżnicowanie funkcjonalne

Do II wojny światowej ponad 60% mieszkańców wsi Małopolski utrzymywało się z rolnictwa, przy czym główną jego funkcją było samozaopatrzenie (Dobrowolska 1962). Miało to związek z rozdrobnieniem gospodarstw, które poprzez podziały rodzinne stale wzrastało i mimo zmieniających się uwarunkowań ekonomicznych utrzymuje się do obecnych czasów. Proces przekształcania rolniczej struktury obszarów wiejskich rozpoczął się na dużą skalę w okresie socjalistycznej industrializacji, w wyniku zarówno migracji mieszkańców wsi do

uprzemysławianych miast, jak i dojazdów do pracy. Obydwa procesy były najbardziej widoczne w strefach okolicznych Krakowa, Tarnowa, Nowego Sącza, a przede wszystkim wokół ośrodków przemysłowych położonych na zachodzie regionu oraz wzdłuż głównych tras komunikacyjnych (Rajman 1967). Nastąpił tu szybki wzrost liczby gospodarstw chłopsko-robotniczych oraz nasiliło się osadnictwo robotnicze, najczęściej miejscowej ludności (Dobrowolska 1974). Tutaj też zwiększała się najbardziej liczba nowych budynków mieszkalnych, często bezzagrodowych, wyposażanych w łazienki, centralne ogrzewanie i bieżącą wodę. Pod wpływem tego typu budownictwa zmieniała się fizjonomia wsi, będąca także przejawem szerszych zmian społeczno-gospodarczych tego typu obszarów wiejskich. Te procesy nie prowadziły jednak do zmian strukturalnych w rolnictwie i zamiast spodziewanej koncentracji ziemi, utrwały a nawet pogłębiały rozdrobnienie gospodarstw.

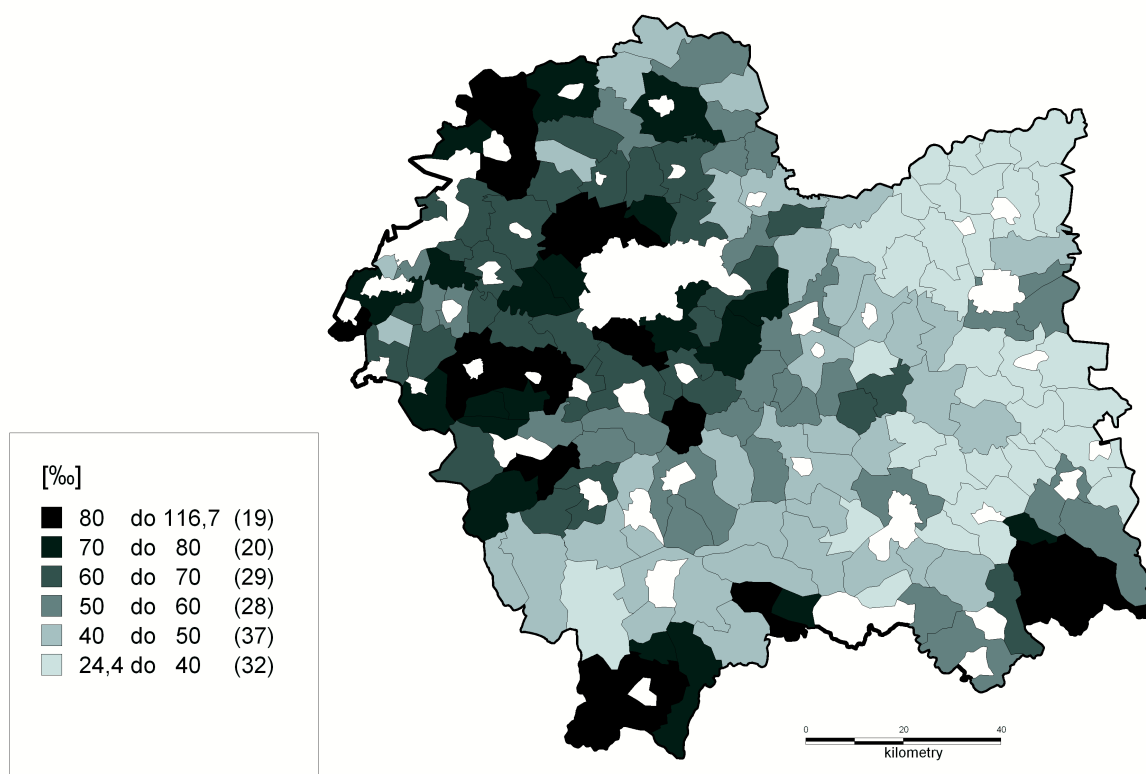
Duże zmiany funkcjonalne wystąpiły w miejscowościach górskich regionu, położonych głównie w Karpatach. Tutaj aż do końca okresu socjalistycznego notowano znaczny odpływ ludności, skierowany nie tylko do ośrodków przemysłowych naszego kraju, ale także za granicę (głównie do Stanów Zjednoczonych Ameryki). Równocześnie podejmowane były próby aktywizowania tych terenów poprzez uprzemysławianie (budowa dużych zakładów w Nowym Targu, Nowym Sączu, Gorlicach), a także rozwój uspołecznionych form turystyki (Rajman 1983). Ostatecznie na terenach tych, po roku 1990 turystyka stała się wiodącą dziedziną działalności gospodarczej, ograniczoną jednak do najbardziej atrakcyjnych miejsc regionu (głównie Podhala, Pienin, doliny Popradu). W związku z tym nasila się koncentracja inwestycji turystycznych w tradycyjnych ośrodkach karpaccich – Zakopanem, Bukowinie Tatrzańskiej, Krynicy, Muszynie. Problemem tej części Małopolski jest słabe wykształcenie ludności i przewaga tradycyjnych zachowań, z czym można łączyć różne konflikty, do których dochodzi np. w związku z budową drogi ekspresowej z Nowego Targu do Zakopanego, czy użytkowaniem stoków narciarskich (np. stoku Gubałówki). Niemniej można stwierdzić, że ta część Karpat, która znajduje się w granicach Małopolski, weszła już na trwałe w obieg europejskiej turystyki i wydaje się być obszarem konkurencyjnym w stosunku do innych ośrodków w Europie Środkowej.

Charakterystyczną cechą większości obszarów wiejskich Małopolski jest to, że zachodzące transformacje w obrębie gospodarki i społeczeństwa przebiegają w silnych związkach z rolnictwem i użytkową rolniczo ziemią. Tutejsze gospodarstwa domowe, choć w zdecydowanej większości utrzymują się ze źródeł nierolniczych, to równocześnie ponad 60% ich ogólnej liczby posiada ziemię. W dużej części gmin (w 63 – 32,8% ogółu) odsetek takich gospodarstw wynosi ponad 70%, lub mieści się w przedziale od 70-55% (86 gmin - 52,1% ogółu). Równocześnie

w roku 2002 tylko w 16 gminach wiejskich położonych na północy województwa i uważanych za najważniejsze rolniczo części regionu (niecałe 10% wszystkich) udział ludności utrzymującej się z rolnictwa przekraczał 30%, natomiast w 68, położonych w uprzemysłowionej strefie zachodniokrakowskiej, wynosił poniżej 10%. Ten model funkcjonowania społeczności wiejskich Małopolski, polegający na powszechnym łączeniu różnych form działalności pozarolniczej z posiadaniem ziemi, jest bardzo trwałym elementem strukturalnym lokalnej ekonomii. Efekty ekonomiczne w ten sposób użytkowanej ziemi, która należy do wielu tysięcy gospodarstw i pozostaje często w szachownicy, są jednak bardzo niskie. Jeśli jednak liczba właścicieli ziemi nie spada ale rośnie, to zapewne istnieje wiele ważnych przyczyn kształtujących zarówno ten proces, jak i utrudniających tworzenie towarowego rolnictwa. Istnieje ono tylko na północy regionu i w kilku gminach sadowniczych w Beskidzie Wyspowym (Górz 2006). Natomiast na większości obszarów ma charakter samozaopatrzeniowy, a w wielu gospodarstwach ziemia odloguje. Wskutek tego prawie wszystkie wskaźniki charakteryzujące ekonomiczną efektywność gospodarki rolnej są w Małopolsce poniżej średniej dla Polski. Gospodarka ta jest natomiast wysoko energochłonna i pracochłonna. Np. w roku 2007 w tutejszych gospodarstwach indywidualnych na 100 ha użytków rolnych przypadało aż 117 jednostek pociagowych (w Polsce 79) i ponad 175 tys. osób zatrudnionych głównie lub wyłącznie w rolnictwie (około 33 osoby na 100 ha użytków rolnych). Ważna dla produkcji krajowej jest tu jedynie uprawa warzyw, z której pochodzi ponad 11% zbiorów oraz ziemniaków, przeznaczanych głównie na własne potrzeby gospodarstw. Pewne znaczenie mają też gospodarstwa ekologiczne, których w 2007 roku było tu około 1100, co stanowiło ponad 16% ich ogólnej liczby w Polsce. Rozwój tych gospodarstw powinien być jednak silniej powiązany z turystyką, a zwłaszcza agroturystyką (*Województwo...* 2003).

Trudno prognozować szybką zmianę tej sytuacji, a przede wszystkim konieczną poprawę struktury obszarowej gospodarstw. Nadal bowiem na większości obszarów wiejskich Małopolski, jak o tym już wspomniano wcześniej, aktywność pozarolnicza mieszkańców jest niewielka (zob. ryc.4). Nie ma więc przesłanek umożliwiających definitywne odchodzenie ludności od rolnictwa, umożliwiające koncentrację ziemi i powstanie towarowych gospodarstw. Najtrudniej pod tym względem jest we wschodniej połowie regionu, gdzie w wielu gminach (w ponad 25) głównym pracodawcą w sektorze pozarolniczym jest państwo, a udział pracujących w sferze usług nierynkowych wynosi ponad 50%, a w kilku przekracza nawet 60%. Są to tereny ważne dla gospodarki rolnej (dolina Wisły, Pogórze Karpackie – w granicach powiatu Dąbrowa Tarnowska, Brzesko, Tarnów), ze względu na urodzajne gleby i długie tradycje rolnicze. Jeszcze w latach 80. XX w. istniała tu dobrze rozwinięta hodowla bydła, ale w warunkach gospodarki rynkowej,

zarówno ta gałąź rolnictwa jak i uprawa roślin, spadły do niskiego poziomu. Na tle całego regionu Małopolski te właśnie jego obszary, wraz z powiatem miechowskim i północną częścią powiatu proszowickiego, cechują się najwolniejszymi zmianami funkcjonalnymi oraz przewagą tradycyjnej struktury ekonomicznej gospodarstw domowych, na którą składają się niewielkie dochody z rolnictwa (głównie w formie samozaopatrzenia), renta lub emerytura, świadczenia KRUS, dopłaty unijne oraz nierzadko najemna praca pozarolnicza, stała lub dorywcza (np. w budownictwie w okresie lata, w kraju lub za granicą).



Ryc. 4. Liczba podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w gminach wiejskich Małopolski w 2007 (źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS)

### Zagospodarowanie infrastrukturalne

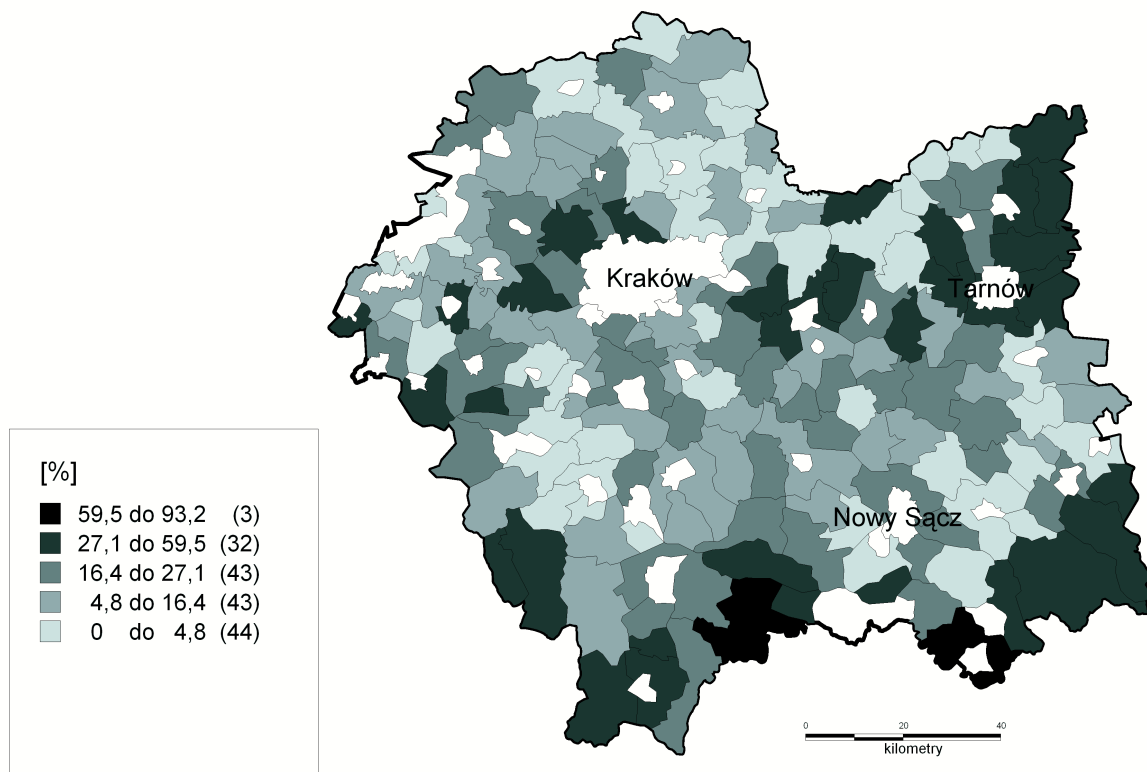
Znaczenie infrastruktury w rozwoju obszarów wiejskich ujawniło się silnie dopiero po zmianach ustrojowych, kiedy ogromne braki w zakresie wodociągów, kanalizacji oraz dróg i systemów energetycznych, stały się podstawową barierą w koniecznej modernizacji technicznej i społecznej kraju. Dlatego samorzady wiejskie skoncentrowały główną uwagę na inwestycjach, które mogły być realizowane z budżetów gminnych i dotyczyły zaopatrzenia wsi w wodę, dróg lokalnych oraz systemów zbierania i oczyszczania ścieków. Szczególne znaczenie w regionie

Małopolski ma infrastruktura związana z gospodarką wodną. Duże części tego województwa są objęte ochroną prawną (parki narodowe, parki krajobrazowe), a całe Karpaty wraz z Pogórzem tworzą jedną z najważniejszych w skali kraju stref przyrodniczych o unikalnym krajobrazie, bogatej szacie leśnej, a przede wszystkim pokrytej gęstą siecią źródeł, potoków i rzek mających podstawowe znaczenie dla systemu wodnego Polski. Priorytetem nie tylko władz lokalnych, ale także regionalnych i krajowych pozostaje zatem już od dawna uporządkowanie gospodarki ściekowej, w szczególności w górskich częściach zlewni rzek karpaccich. Jednak nie mniej ważnym problemem było też dostarczenie wody do wsi położonych na północy województwa, gdzie były duże trudności w dostępie do jej zasobów (Wyżyna Miechowska) lub też czerpana ze studni głębinowych woda była złej jakości (dolina Wisły).

Istniejące na obszarach wiejskich wodociągi należą do dwóch systemów. Najwięcej jest wodociągów sieciowych, czerpiących wody podziemne ze studni głębinowych. Występują one jako jedyne poza Karpatami i Pogórzem. Na obszarach górskich, duży udział mają wodociągi grawitacyjne, działające tu od dawna w formie spółek wodnych. Korzystają one z lokalnych źródeł, które są odpowiednio zagospodarowane i zaopatrują w wodę od kilku do kilkudziesięciu gospodarstw. Nie są one rejestrowane w katalogu wodociągów sieciowych i dlatego w zestawieniach obrazujących odsetek ludność korzystającej z sieci wodociągów, dla Karpat i Pogórza podawane są niskie wskaźniki. W rzeczywistości można przyjąć, że obecnie są one bliskie 90 lub więcej procent co oznacza, że zarówno tutaj, jak i na pozostałych terenach Małopolski, zaopatrzenie ludności w wodę jest prawie zakończone.

W przeciwieństwie do wodociągów, w początkowych, a rzadziej w zaawansowanym stadium inwestowania są w większości gmin woj. małopolskiego systemy oczyszczania ścieków. W ponad ¼ ogółu gmin inwestycje te są dopiero planowane, lub też rozpoczęto ich budowę, ale z sieci kanalizacyjnej korzysta nie więcej jak 5% ogółu mieszkańców. W pozostałych gminach te wskaźniki są wyższe, choć tylko w 3 gminach przekraczają 60% (Czorsztyn, Łapsze Niżne i Muszyna), ale w 32 jednostkach (około 11% ogółu) wynoszą od 27-60%. Na rycinie 5 można wyróżnić trzy różne pod względem gospodarczym obszary ze znacznym zaawansowaniem rozbudowy systemów kanalizacyjnych. Pierwszy, obejmujący dużą część gmin karpaccich, położonych w dorzeczu Białego i Czarnego Dunajca, gdzie wczesna budowa kanalizacji i oczyszczalni ścieków wiąże się z ochroną wód tych rzek wpływających do Jeziora Czorsztyńskiego. Należą tu też niektóre gminy turystyczne znajdujące się w dolinie Popradu (Muszyna, Piwniczna, Rytro) oraz w dorzeczu Ropy i w Beskidzie Niskim (Uście Gorlickie, Sękowa, Lipinki). Drugi obszar obejmuje północno-wschodnią część Małopolski (w obrębie pow.

tarnowskiego), gdzie budowę ułatwia nizinny charakter terenu i sprzyjające warunki geologiczne (przewaga aluwii w podłożu). Natomiast trzeci obszar, o podwyższonym wskaźniku korzystających z kanalizacji obejmuje gminy ze strefy podmiejskiej Krakowa, z niewielkimi wyjątkami paru gmin warzywniczych (Kocmyrzów-Luborzyca, Wawrzeńczyce, Iwanowice).



Ryc. 5. Odsetek ludności zamieszkałej w gminach wiejskich Małopolski korzystający z kanalizacji w 2007r. (źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS)

Zurbanizowane obszary strefy podkrakowskiej, podobnie jak zachodnia część regionu oraz gminy leżące wzdłuż ciągu komunikacyjnego Tarnów-Kraków-Katowice, mają też wysokie udziały gospodarstw korzystających z gazu sieciowego. Lepiej pod tym względem jest też w południowo-wschodniej części województwa, przy granicy z powiatem jasielskim. W sumie w ponad 40 (24,2% ogółu) gminach położonych na wymienionych obszarach z gazu korzysta powyżej 70% ludności, co wskazuje na prawie pełną ich gazyfikację. W ogóle bez gazu jest w Małopolsce 27 gmin, a mających pojedyncze wsie z gazem sieciowym 11 gmin (około 7% ogółu).

Szczególne potrzeby w zakresie infrastruktury technicznej dotyczą w woj. małopolskim dróg lokalnych. Realizowane w tym zakresie zadania dotyczą głównie ulepszenia nawierzchni, przy czym w regionach górskich, gdzie układ komunikacyjny wytyczają głównie doliny rzeczne, mamy do czynienia z przewagą dróg docelowych, prowadzących często do jednej lub dwóch wsi.

Na terenach rolniczych, położonych na Wyżynie Miechowskiej, problemem jest ciągle niski udział dróg o nawierzchni ulepszonej. W powiecie miechowskim dróg gminnych o powierzchni gruntowej jest nadal około 18%, a w proszowickim – 20%.

### **Fundusze SAPARD i ich wykorzystanie**

W poniższej charakterystyce wykorzystania środków unijnych z programu SAPARD zajęto się czterema rodzajami działań, które można było finansować w ramach otrzymanej od Unii pomocy. Były to: poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych (działanie 1), inwestycje w gospodarstwach rolnych (działanie 2), rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich (działanie 3) oraz różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich (działanie 4). Fundusze SAPARDu miały nie tylko wymiar ekonomiczny, co wyraziło się znacznym przyspieszeniem modernizacji rolnictwa i gospodarki wiejskiej, ale były także źródłem cennych doświadczeń, przygotowujących instytucje i beneficjentów do korzystania z kolejnych środków pomocowych, skierowanych do Polski, już po naszym wejściu do Unii Europejskiej (Drygas 2006).

Łącznie na złożone projekty w ramach tego funduszu wydatkowano w woj. małopolskim 352 mln złotych, a region znalazł się na 3 miejscu pod względem przyznanych kwot, a na drugim pod względem liczby zawartych umów na 100 ha użytków rolnych. W kierunkach wykorzystania SAPARD odzwierciedlają się wyraźnie potrzeby obszarów wiejskich regionu wynikające z ich specyficznych cech społeczno-gospodarczych. Jest charakterystyczne, że składane wnioski dotyczyły w małym stopniu samego rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego, a w zdecydowanie większym infrastruktury (dróg, wodociągów, kanalizacji, oczyszczalni ścieków, wysypisk śmieci, itp.) oraz różnicowania działalności gospodarczej, umożliwiającej lepsze wykorzystanie lokalnych zasobów (szczególnie dla turystyki - Bielówka 2006). Na działanie 3 wydatkowano aż 56,6% całej kwoty SAPARD-u, a czwarte 12,1%. Natomiast na pozostałe dwa (1 i 2) tylko nieco ponad 31%.

O wielkości przyznanych kwot decydowały zapewne w pierwszej kolejności względy merytoryczne, a więc faktyczne potrzeby miejscowości wiejskich. Niemniej przykłady gmin o wysokich i niskich kwotach otrzymanej pomocy, a mających podobne potrzeby, choćby w zakresie infrastruktury pokazują, że ważna tu była także determinacja władz lokalnych w staraniach o unijne środki (tab. 1). Zapewne te dwa czynniki spowodowały, że największą pomoc, w przeliczeniu na 1 mieszkańca (od prawie 430 zł do około 650) otrzymały powiaty słabo zurbanizowane, z dużym udziałem rolnictwa w lokalnej gospodarce (proszowicki,

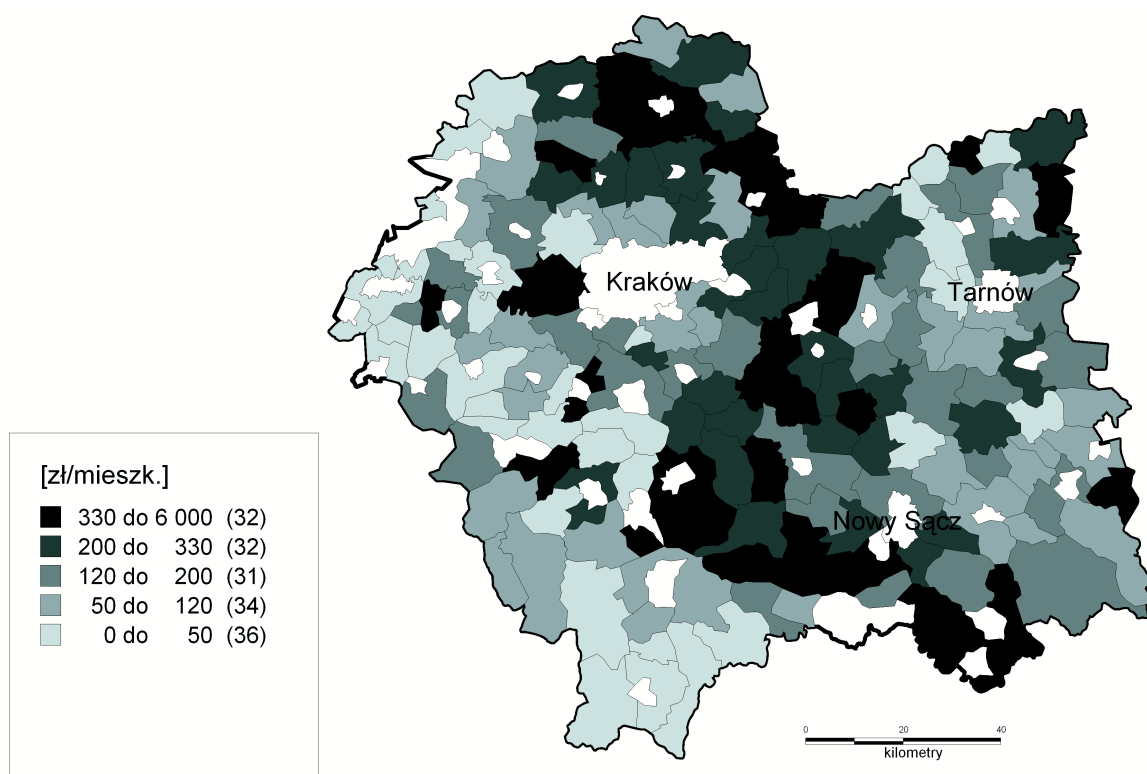
tarnowski, bocheński, nowosądecki). Natomiast zdecydowanie mniejsze kwoty (poniżej 100 zł na mieszkańca) otrzymały powiaty uprzemysłowione (chrzanowski, wadowicki, oświęcimski) i z powodu trudnych do ustalenia przyczyn, także powiat tatrzański, który otrzymał symboliczną pomoc w kwocie nieco ponad 700 tys. złotych, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiło niewiele powyżej 5 złotych. Gminy o najwyższych wskaźnikach uzyskanej pomocy, wynoszącej powyżej 330 zł na mieszkańca (łącznie 32 jednostki, tj. 20% ogółu) wraz z gminami o nieco niższych wskaźnikach (od 200 do 330 zł), o identycznej liczebności, tworzą zwarty obszar ciągnący się od północy województwa (powiaty Miechów i Proszowice), poprzez strefę podmiejską Krakowa i dalej w kierunku Nowego Sącza i doliny Popradu (Muszyna, Krynica). Na zachód od tego skupienia dominują jednostki, które uzyskały niewielkie wsparcie z funduszu. Tutaj też znajdują się wszystkie gminy (łącznie 6), które nie uzyskały żadnych środków. Z kolei na wschodzie województwa, sytuacja jest najbardziej zróżnicowana, bowiem obok gmin o wysokich wskaźnikach w przeliczeniu na mieszkańca, jest sporo jednostek, które uzyskały niewielką pomoc (ryc. 6).

Tab. 1. Wielkość i struktura środków SAPARD na terenach wiejskich Małopolski w poszczególnych powiatach

| Powiat            | Suma środków   | Struktura wydatków |            |             |             | Wydatki na 1 mieszk. |             |              |             |              |
|-------------------|----------------|--------------------|------------|-------------|-------------|----------------------|-------------|--------------|-------------|--------------|
|                   |                | cel 1              | cel 2      | cel 3       | cel 4       | cel 1                | cel 2       | cel 3        | cel 4       | razem        |
|                   | [tys. zł]      | [%]                | [%]        | [%]         | [%]         | [zł]                 | [zł]        | [zł]         | [zł]        | [zł]         |
| bocheński         | 33 136         | 34,4               | 3,1        | 56,8        | 5,6         | 165,4                | 14,8        | 272,9        | 27,1        | 480,2        |
| krakowski ziemski | 51 224         | 25,1               | 12,1       | 52,6        | 10,1        | 62,4                 | 30,1        | 130,6        | 25,1        | 248,1        |
| miechowski        | 18 086         | 27,2               | 34,0       | 30,4        | 8,3         | 96,9                 | 121,1       | 108,2        | 29,5        | 355,6        |
| myślenicki        | 14 917         | 20,3               | 6,3        | 60,1        | 13,3        | 34,6                 | 10,7        | 102,4        | 22,8        | 170,5        |
| proszowicki       | 24 116         | 0,0                | 42,8       | 49,9        | 7,3         | 0,0                  | 276,8       | 322,9        | 47,4        | 647,1        |
| wielicki          | 11 848         | 6,4                | 11,2       | 52,4        | 30,0        | 20,5                 | 35,6        | 166,6        | 95,4        | 317,9        |
| gorlicki          | 12 416         | 0,0                | 1,5        | 84,5        | 14,0        | 0,0                  | 5,1         | 281,4        | 46,7        | 333,2        |
| limanowski        | 38 900         | 42,2               | 7,3        | 40,4        | 10,1        | 163,4                | 28,1        | 156,7        | 39,3        | 387,5        |
| nowosądecki       | 42 923         | 30,2               | 6,8        | 53,5        | 9,4         | 129,2                | 29,3        | 228,8        | 40,3        | 427,6        |
| nowotarski        | 14 647         | 20,1               | 0,5        | 59,3        | 20,2        | 22,7                 | 0,6         | 67,2         | 22,9        | 113,3        |
| tatrzański        | 713            | 0,0                | 17,0       | 0,0         | 83,0        | 0,0                  | 0,9         | 0,0          | 4,6         | 5,5          |
| chrzanowski       | 3 164          | 31,1               | 4,4        | 48,1        | 16,4        | 7,6                  | 1,1         | 11,8         | 4,0         | 24,5         |
| olkuski           | 6 202          | 37,1               | 13,6       | 24,5        | 24,8        | 40,3                 | 14,8        | 26,6         | 26,9        | 108,6        |
| oświęcimski       | 5 570          | 0,0                | 2,9        | 81,5        | 15,6        | 0,0                  | 2,3         | 65,7         | 12,6        | 80,5         |
| suski             | 10 221         | 19,6               | 0,7        | 57,2        | 22,5        | 32,4                 | 1,2         | 94,5         | 37,2        | 165,3        |
| wadowicki         | 7 442          | 10,7               | 0,0        | 58,9        | 30,4        | 7,2                  | 0,0         | 40,0         | 20,7        | 67,8         |
| brzeski           | 16 449         | 6,0                | 3,4        | 83,8        | 6,9         | 13,4                 | 7,6         | 187,0        | 15,3        | 223,3        |
| dąbrowski         | 13 171         | 1,0                | 1,5        | 92,1        | 5,4         | 2,7                  | 4,1         | 257,0        | 15,2        | 279,1        |
| tarnowski ziemski | 27 282         | 11,2               | 2,4        | 71,3        | 15,1        | 64,5                 | 14,1        | 412,1        | 87,4        | 578,0        |
| Małopolska        | <b>352 427</b> | <b>21,4</b>        | <b>9,9</b> | <b>56,6</b> | <b>12,1</b> | <b>47,8</b>          | <b>22,0</b> | <b>126,3</b> | <b>27,0</b> | <b>223,1</b> |

Źródło: opracowanie własne na podstawie *SAPARD w województwie małopolskim...*

Na istniejące zróżnicowanie gmin pod względem wielkości otrzymanych funduszy pewien wpływ miała zapewne ilość wniosków skierowanych przez gminy na poszczególne działania. W gminach, które otrzymały niską pomoc (głównie zachodnia i południowo-zachodnia część województwa) przeważały wnioski o pomoc w zakresie 1 lub 2 działań (najczęściej na działanie 3), natomiast w proszowickim, limanowskim oraz innych o wysokich kwotach pomocy, wnioski dotyczyły najczęściej 3 działań, a nierzadko wszystkich czterech, o które można się było ubiegać w ramach SAPARD.



Ryc. 6. Środki SAPARD pozyskane przez gminy wiejskie Małopolski w zł na 1 mieszkańca (źródło: opracowanie własne na podstawie *SAPARD w województwie małopolskim...*)

Jak już wspomniano, najwięcej środków otrzymały gminy na rozwój infrastruktury technicznej (działanie 3). W dużej ich części (w ponad 42% ogółu) stanowiły one ponad 2/3 pozyskanych funduszy (głównie we wschodniej części województwa - w powiatach tarnowskim, nowosądeckim, gorlickim). Na drugim miejscu pod względem liczebności (30% ogółu) znalazły się gminy, którym przyznano środki na różne działania (najczęściej na dwa lub trzy). Działanie 4 było priorytetem w 15% gmin, 1 dla 3% i 2 dla 34%.

Łącznie ze środków SAPARD przyznanych Małopolsce zrealizowanych zostało 1830 projektów, spośród 2486 złożonych. Najwięcej w powiecie proszowickim – ponad 300 i krakowskim ponad 250. Oczywiście trudno w tym miejscu oceniać pojedyncze efekty

poszczególnych programów. Można jedynie wymienić najważniejsze z nich, podkreślając równocześnie ich znaczenie dla unowocześnienia rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego, a przede dla poprawy warunków życia mieszkańców i podniesienia konkurencyjności mikroregionów gminnych. Zapewne najważniejsze są tu inwestycje infrastrukturalne w zakresie zaopatrzenia w wodę, budowie oczyszczalni ścieków, kanalizacji i dróg. Kilka gmin uzyskało nawet po 7 projektów z tego typu projektów (Bochnia, Charsznica, Lisia Góra, Nowe Brzesko, Olesno, Szczurowa), natomiast 127 (prawie 77% ogółu) od 1 do 5 projektów. W sumie udało się, dzięki pomocy SAPARD, wybudować lub zmodernizować w tych gminach ponad 2400 km dróg, zbudować prawie 350 km sieci wodociągowych, 16 stacji uzdatniania wody, 24 oczyszczalnie ścieków, a do kanalizacji podłączyć ponad 11 tys. gospodarstw (około 3% ogółu). Najwięcej środków skierowanych na infrastrukturę przeznaczonych zostało na drogi (45%), a następnie na inwestycje odprowadzania i oczyszczania ścieków (36%).

Bardzo ważne dla funkcjonowania przemysłu mleczarskiego i mięsnego były projekty wspomagane funduszami SAPARD w ramach działania 1. Połowa z działających w Małopolsce mleczarni (7 zakładów) otrzymała wsparcie na modernizację produkcji. W jeszcze większej skali z takiej pomocy skorzystały przetwórcze mięsa (w sumie 56 przetwórni), a także gospodarstwa sadownicze ze strefy podmiejskiej Krakowa i rejonu sadowniczego w Beskidzie Wyspowym (budowa przechowalni owoców, deszczowni a nawet zakładanie siatek przeciw gradowych w sadach).

Umiarkowanie, na tle całości programu, wypadają w Małopolsce inwestycje w gospodarstwach rolnych. Istotne wydaje się zwrócenie uwagi na dwie cechy zrealizowanych w tym zakresie projektów. Pierwsza dotyczy ich przestrzennej koncentracji, ograniczonej do stosunkowo niewielkiej liczby gmin położonych na terenach rolniczych. Chodzi o 11 jednostek (głównie z powiatu proszowickiego) z których wpłynęło 10-25 projektów. Druga natomiast - bardzo dużej liczby gmin, których rolnicy nie wykazali żadnego zainteresowania modernizacją swoich gospodarstw i w ogóle nie zgłosili wniosków (gmin takich było ponad 60%). Najważniejszą inwestycją był zakup maszyn i ciągników oraz budowa i modernizacja pomieszczeń gospodarskich (20 nowych budynków i 38 zmodernizowanych). Z pozostałych istotny był fundusz czwarty. Najwięcej projektów z tego zakresu dotyczyło turystyki oraz usług dla ludności, rzemiosła i rękodzielnictwa. Pochodziły one z gmin karpackich (Czorsztyń, Mszany Dolnej, Łącka) oraz z Pogórza Karpackiego (Dobczyce, Zakliczyna, Gdowa). Wśród zadań była nie tylko modernizacja budynków w celu ich dostosowania do potrzeb agroturystyki, ale także rozwój wiejskich centrów informacji turystycznej.

## Zakończenie

Środki pomocowe SAPARD, które dotarły do Polski jeszcze w okresie przedakcesyjnym spełniły dwie ważne funkcje. Były po pierwsze źródłem pokaźnego wsparcia budżetów gminnych w zakresie podstawowych inwestycji podnoszących atrakcyjność tych jednostek i ich konkurencyjność w układach lokalnych i regionalnych. Stały się też cennym doświadczeniem przygotowującym, instytucje państwowe, samorządy lokalne i rolników do korzystania z funduszy kierowanych do Polski po naszym wstąpieniu do Unii Europejskiej. Wobec ogromu potrzeb, w prawie wszystkich dziedzinach, do których były skierowane, nie mogły w istotny sposób zmienić sytuacji na obszarach wiejskich Małopolski. Niemniej w sferze infrastruktury technicznej wsi, a także rozwoju pozarolniczej działalności i przetwórstwa mleka oraz mięsa, środki te odegrały istotną rolę w działalności inwestycyjnej ludności, przedsiębiorców i samorządów gminnych. Na wykorzystaniu SAPARD-u najbardziej skorzystały obszary z dominacją rolnictwa, jako wiodącej funkcji społeczno-gospodarczej oraz ukierunkowujące swój rozwój na turystykę. Nie ulega wątpliwości, że pozwoliły też uruchomić sporo pozarolniczych miejsc pracy.

## Literatura:

Bielówka M., 2006, *Program SAPARD w woj. małopolskim*. [w:] *SAPARD w województwie Małopolskim*, Wyd. Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Małopolski Oddział Regionalny, Kraków, 17-24

Dobrowolska M., 1962, *Dynamika kształtowania się regionów w Polsce południowej po II wojnie światowej*, Roczn. Nauk.-Dydak. WSP Kraków, z. 10, Prace Geogr. nr 2, 89-101, Kraków

Dobrowolska M., 1974, *Regionalne zróżnicowanie wsi na obszarach indywidualnej gospodarki chłopskiej w Polsce południowej*, Spraw. z pos. Kom. Oddz. PAN w Krakowie lipiec-grudzień, Kraków

Drygas M., 2006, *Podsumowanie realizacji programu SAPARD w Polsce*, [w:] *SAPARD w województwie małopolskim*, Wyd. Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Małopolski Oddział Regionalny, Kraków, 5-16

Górz B., 2006, *Rolnictwo Polski południowo-wschodniej (uwarunkowania rozwoju i stan współczesny)*, [w:] *Rolnictwo Polski u progu XXI wieku*, (red.) B. Głębocki, Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, s. 311-356., Poznań

Górz B., Uliszak R., *Procesy ludnościowo-osadnicze na Sądecczyźnie*, [w:] *Urbanizacja i społeczeństwo*, (red.) B. Górz, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków

Guzik Cz., 1995, *Rolnicze użytkowanie ziemi*, [w:] *Karpaty Polskie, przyroda, człowiek i jego działalność*, (red.) J. Warszńska, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 239-252, Kraków

Prochownik A., 1964, *Starzenie się ludności wiejskiej a emigracja ze wsi (na przykładzie rolniczego powiatu proszowickiego)*, Roczn. Nauk.-Dydak. WSP Kraków, z. 22, Prace Geogr. nr 3, 213-241, Kraków

Rajman J., 1967, *Niektóre aspekty urbanizacji obrzeży miast i ośrodków przemysłowych*, Roczn. Nauk.-Dydak. WSP Kraków, z. 30, Prace Geogr. nr 4, 87-95, Kraków

Rajman J., 1983, *Urbanizacja Południowej Polski: syntetyczna ocena procesu*, Roczn. Nauk.-Dydak. WSP Kraków, z. 88, Prace Geogr. nr 10, 109-129, Kraków

SAPARD w województwie małopolskim. Wstępne podsumowanie realizacji Programu, 2006, Barwacz M., Bielówka M., Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Małopolski Oddział Regionalny, Kraków

Uliszak R., 2001, *Problemy przestrzennego i strukturalnego rozwoju rolnictwa Polski Południowej w świetle doświadczeń krajów Europy Zachodniej*, praca doktorska Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Kraków

*Województwo Małopolskie*, 2003, Wyd. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego, Kraków

## Summary

This article includes two distinct parts. The first one describes functional diversity of rural areas in Małopolska voivodeship. Three different socio-economical main zones were formed in this region a long time ago. Their ranges are quite similar to geographical regions boundaries like Małopolska Upland, Wisła Valley and Karpaty with foothills. Suburban processes, rapid growth of non agricultural functions, complex road and municipal infrastructure and individual construction industry (mainly owned by commuters) are characteristic for rural areas west to Kraków. Northern parts of voivodeship have very good soils have still intensive vegetable agriculture. Third part in southern Małopolska has stronger tourist functions. Podhale and Beskid Sądecki are important ski, spa, and leisure tourist regions in Central Europe.

Importance of the SAPARD funds for countryside were analysed in second part of this article. 56% of 352 million PLN were spent on technical infrastructure development. 21% of funds were spent on priority 1 - improving the processing and marketing of agricultural and fisheries products. The most money were directed to rural communes in north and north-eastern parts of Małopolska (Tarnów and Proszowice region). Structure and amount of money transferred to communes were analysed. Road system development, waterworks and sewage system extension and modernization of farms were showed.